

JOSEP ESQUIROL. LA MEMÒRIA DE PAPER. Una experiència de recuperació
de la memòria històrica de l'Escala.

Lurdes Boix i Llonch

1.- L'autor

Josep Esquirol i Pérez neix a Barcelona l'any 1874. Fill de Josep Esquirol i Llusí (a l'acta de defunció figura com a nascut a Vilanova i la Geltrú i domiciliat a l'Escala al carrer de les Roques -actual carrer Doctor Puig Sureda-, de professió rendista) i de Paulina Pérez Garcia (natural segons el registre civil de Puerto Príncipe -Caracas-, però segons el registre parroquial, de Santiago de Cuba).

L'any 1898, Josep Esquirol es casa amb l'escalenca Francesca Alonso i Mornau. A l'acta de matrimoni figura com a domiciliat a Sant Martí de Provençals, de professió comerciant. És de suposar, per tant, que s'estableix a l'Escala aquest mateix any, des d'on comença a desenvolupar una notable activitat fotogràfica al costat de les seves altres ocupacions: col·leccionista d'antigalles d'Empúries, venedor de joies, objectes de regal, galls de reproducció, accessoris d'electricitat, recanvis de la casa Ford i benzina —*la marca Petróleos Porto Pi*— per als primers cotxes.

Tenia l'estudi de fotografia situat al carrer de la Torre, cantonada amb el carrer de l'Església i el carrer Sant Pere, on també hi havia un pati on criava l'aviram. Va obrir també sucursals de fotografia als pobles de l'Armentera, la Bisbal i Torroella de Montgrí.

La botiga de l'Esquirol era al número 7 del carrer Major (avui carrer Enric Serra). A la vorera hi tenia un assortidor de benzina P.P.P. Un anunci seu aparegut a la revista *Costa Brava*, publicada a l'Escala (1919-1922) és un autèntic mostrari de les activitats de l'Esquirol: «Venda d'ous per incubar, galls de vuit mesos per a reproductors. Compra-venda d'antigalles d'Empúries. Espartant estoc de joies d'or, plata i xapat, rellotges i objectes per a regals de casaments i premis per a festivals. Venda de gasolina i olis per a autos. Postals i guies de la Costa Brava i Empúries. Compra-venda de finques rústiques, camps de conreu, vinyes i olivers».

Collaborador incansable de tota mena d'activitats culturals i artístiques: participa en l'edició de l'esmentada revista al costat de personatges com l'escriptora Víctor Català, l'impulsor de les excavacions d'Empúries Josep Puig i Cadafalch, Adrià Gual, Octavi Saltor i del director escalenc Joan Ballesta «Calafat». L'any 1920 publica amb text de Manuel Cazorro, inspector de les excavacions d'Empúries, una *Guia ilustrada de las Ruinas de Ampurias y Costa Brava catalana*. El mateix any funda el *Cau de l'Art* branca de la societat recreativa *La Penya* que tenia la seva seu al cafè de can Pepet Sureda a la Platja, centre de tertúlies literàries i artístiques, on també hi assistia el seu amic Santiago Rusiñol. L'any 1922 contribueix a l'adquisició del quadre *La Vicaria* del pintor Marià Fortuny per als Museus Municipals de Barcelona.

Josep Esquirol mor relativament jove, el 19 de març de 1931, a l'edat de 57 anys, víctima d'una malaltia. Enterrat al Cementiri Marí, un curiós epitafi figura a la làpida de la tomba familiar, a terra, a l'entrada del cementiri:

Tú, que ahora me pisas,
párate a considerar
que al fin vendrás a parar
lo mismo que yo en cenizas.

És recordat pels escalencs com un home polifacètic, alt, gros, rondinaire i divertit; innovador en el més ampli sentit de la paraula: no en va fou el primer del poble en tenir una motocicleta, amb la qual per cert, es va estimbar més d'una vegada. Probablement per aquest motiu li deien el «Cap de Llauna». La gent més gran el recorda sempre amb la màquina de fotografiar i el trí-pode a coll recorrent tots els carrers del poble, les ruïnes d'Empúries, la costa... i copsant amb

la seva cambra ara l'estàtua de l'Esculapi, ara la sortida de les barques del port o la cara plena d'arrugues dels llops de mar.

Tot i que va retratar molts altres pobles de l'Empordà, i de Catalunya, pocs pobles com l'Escala poden disposar d'un inventari paisatgístic i etnogràfic tan complet, d'una documentació gràfica tan exhaustiva del seu passat, i això malgrat les plaques que s'han destruït.

2.- L'obra

Josep Esquirol destaca no només com a retratista, sinó sobretot com a documentalista, fet pel qual figura al costat dels millors fotògrafs de principi de segle¹.

Cito textualment les paraules del crític d'art Jaume Fàbrega en fer la valoració estètica de l'obra de l'Esquirol en la conferència pronunciada el dia de la inauguració: «L'obra de Josep Esquirol es pot emmarcar, amb una certa distància, dins algunes coordenades del noucentisme, tant per la temàtica (món grec i mariner, món popular, esport...) com pel tractament d'un realisme reconstruït, a vegades amb un vessant expressionista (exemple: grup de tres mariners joves a l'estudi), sense destacar algun imperceptible toc d'humor (tortuga davant un grup). Sense arribar a la deformació naturalista, és un verista que no falsifica, no idealitza, no retoca. Té el mèrit de no caure en el kitsch, parany d'una part de la fotografia antiga: és un fotògraf de gust modern, en el millor i més profund sentit del terme; s'aproxima (postals, temes, etc.) a una incipient cultura de masses i no defuig res: bellesa i velledat, candor i malícia, alegria i dolor... (vetlla de l'infant mort)».

Classificació temàtica.

La seva obra, extensa i variada, es pot classificar en diferents temes segons el contingut:

a.-Fotografia d'estudi:

1.-Retrats d'encàrrec

2.-Retrats de creació

1.-Retrats d'encàrrec:

Realitzats a l'estudi (comunions, casaments, nens petits, senyors, senyores, pescadors, menestrals, grups, famílies, disfresses..) amb una escenografia diferent segons el tipus de retrat: fons pintat amb un altar d'església per a les comunions, amb paisatges, decoració de plantes... Alguns són realitzats a l'exterior (grups escolars).

2.-Retrats de creació:

També realitzats a l'estudi, però sense escenografia, ja que la intenció era reflectir l'expressivitat del personatge. Destaca en aquest apartat la sèrie que ell mateix va editar en format postal CAPS D'ESTUDI. LA ESCALA (2 grups de 10 postals cada un). Vells llops de mar, pescadors i coralers, pastors: «L'avi Niol, l'avi Calons, l'àvia Abadessa, l'àvia Cisa, en Met Rè, el Menut Patot...», tots l'impressionaven pel seu tipisme: les faccions curtidors i la indumentària. La sèrie *Caps d'Estudi* és, potser, una de les més valorades de l'Esquirol. Existeixen altres caps d'estudi que no va editar en postal (gitanos, els abans esmentats retratats de cos sencer, etc.).

b.-Fotografia documental:

1.-Les excavacions d'Empúries

2.-Pobles i ciutats

3.-El paisatge

4.-El treball

5.-El lleure

Tot i que també es podrien definir com a documentals les fotografies fetes a l'estudi, perquè també són un document de l'època, la intenció, tret dels caps d'estudi, no era tant de reflectir

en imatges la vida quotidiana o un esdeveniment (excavacions d'Empúries, primers motors, etc.). Per tant, l'expressió -documental- és utilitzada aquí per diferenciar les fotografies realitzades amb aquesta intenció, de les que van ser realitzades per encàrrec a l'estudi.

1.-Les excavacions d'Empúries:

Coincidint amb el començament de les primeres excavacions d'Empúries realitzades de forma sistemàtica pel seu impulsor Josep Puig i Cadafalch, Josep Esquirol va realitzar nombroses fotografies sobre els treballs d'excavació. Algunes les va editar també en sèries de postals (com també varen fer Angel Toldrà Viazó: A.T.V.; L. Roisin i la mateixa Diputació de Barcelona). Les sèries conegudes són: COL.LECCIÓ DE LES EXCAVACIONS D'EMPÚRIES (12 postals), RUINES I ESCAVASSIONS D'AMPURIAS (LA ESCALA) i OBJECTES TROBATS EN EMPURIES.

2.-Pobles i ciutats:

El poble més retratat va ser l'Escala. N'existeixen dues sèries conegudes: LA ESCALA (10 postals) i COL.LECCIÓ LA ESCALA (12 postals); però també va retratar altres pobles de l'Empordà: Sant Martí d'Empúries, Viladatmat, l'Estartit, Torroella de Montgrí, Castelló d'Empúries, Verges, la Bisbal..., i també Girona, Sant Hilari Sacalm...

3.-El paisatge:

Destaca la sèrie que va editar COSTA BRAVA. LA ESCALA (12 postals) de la costa compresa entre l'Escala i l'Estartit, i la sèrie MARINES. LA ESCALA (12 postals) sobre la sortida dels llaguts de sardinals amb vela llatina. Temporals de mar, paisatges de l'interior: Les Gavarres, les Guilleries, escenes rurals... integren també aquesta sèrie.

4.-El treball:

Oficis tradicionals: espardenyers, tapers, veterinari, cosidores, rentadores, tala d'arbres...

Relacionats amb el camp: la sega, el batre, la verema...

Relacionats amb el mar: desmallar, triar peix, salaó d'anxova i sardina...

Transport: cabotatge, diligències, primers cotxes de línia...

El lleure:

Esports: curses de bicicleta, futbolistes, caçadors...

Música i ball: cobles, ballades de sardanes, aplecs...

Festes: Carnestoltes, processons, berenades al camp...

Tertúlies de cafè, xerrades al *Banc d'en Si no fos*, etc.

3.-El seu llegat. La recuperació de les imatges

Tot i que bona part de la seva obra ha desaparegut (quan es va enderrocar l'edifici on hi tenia l'estudi, es van destruir també milers de plaques de vidre) o es troba dispersa en mans de col·leccionistes o particulars, s'ha pogut recuperar recentment un gruix força important. El primer quan Marina Carrascal i Esquirol, neboda-neta del fotògraf, feia donació de 1.000 plaques de vidre aproximadament a la Fundació Joan Miró de Barcelona, a través del fotògraf Pere Formiguera, el qual va catalogar-ne l'arxiu. El segon quan, en el curs d'aquest any, un veí de l'Escala, Josep Vidal i Dragó, feia donació a l'Arxiu Municipal de 30 plaques de vidre, 30 fotografies positivades pel mateix Esquirol, 200 postals aproximadament, una màquina de fotografiar i revistes de fotografia de l'època, així com una capsa d'antigalles d'Empúries que col·leccionava el fotògraf. Més tard, dues persones de l'Escala, Josep Clos i Blanco i Lluís Vilabrú i Ballester, en assabentar-se per l'alcalde que es preparava l'exposició, donaven a l'Arxiu Municipal les 197 plaques de vidre que havien salvat de la destrucció en el seu moment i, coneixedors del seu valor, les havien guardat.

Amb aquest fons, més les postals que es van adquirint a col·leccionistes directament o en fires, (tot i que l'especulació les ha fet pujar de valor: de 100 a 7.000 PTA oscil·len els preus de les postals de l'Esquirol), s'ha iniciat l'Arxiu d'imatges a l'Escala com una secció del Municipal. S'ha d'esmentar també que es disposa de 500 plaques de vidre més que un particular, Josep M. Cortal, va adquirir i va accedir a cedir-ne els negatius. Aquestes persones formen part de la comissió Josep Esquirol junt amb altres afeccionats a la fotografia i tenen interès en la recuperació i difusió d'aquest fons.

Un altre mitjà que ha ajudat a la recuperació han estat l'emissora municipal i la revista local *L'Escalenc*. Les persones que disposen de material de J. Esquirol i desitgen conservar-lo, el cedeixen per fer-ne una fotocòpia, com a primer pas per tenir-lo localitzat, o còpia amb negatiu segons el cas.

4.-L'Exposició a Barcelona. Josep Esquirol. La memòria de paper, dins el marc de la Primavera Fotogràfica

Amb el fons de la Fundació Joan Miró, la Fundació Caixa de Barcelona organitzà l'exposició en col·laboració amb el Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya i la mateixa Fundació Miró. S'encarregà a Pere Formiguera el comissariat de l'exposició. Josep Esquirol. La memòria de paper s'exposà a la sala Plaça de Catalunya de Caixa de Barcelona al passeig de Gràcia, del 23 d'abril al 10 de juny, i fou inaugurada pel conseller de Cultura Joan Guitart. L'exposició va formar part de la mostra internacional de la Primavera Fotogràfica el comissariat de la qual s'encarregà a David Balsells.

Per tal d'ampliar l'exposició amb material personal i dades biogràfiques del fotògraf, Pere Formiguera i David Balsells es posaren en contacte amb l'Ajuntament de l'Escala. Com a resultat, l'Arxiu col·laborà amb 16 fotografies positivades per l'Esquirol i un plec de postals que s'inclouen a l'exposició. Les dades biogràfiques es treuen d'articles apareguts a la revista *L'Escalenc*. L'Arxiu col·laborà també en la recerca de dades biogràfiques a través de l'arxiu parroquial, els records de la gent més gran, i en la recuperació dels noms correctes dels «Caps d'Estudi», gravats pel propi Esquirol a les 20 plaques de vidre que conserva un fotògraf.

A canvi d'aquesta col·laboració, la Caixa de Barcelona va cedir l'exposició a l'Ajuntament de l'Escala que l'exposà durant tot el mes de setembre. L'exposició incloïa 91 còpies actuals realitzades per Manuel Serra a partir dels negatius originals, 22 còpies positivades pel mateix Esquirol, 16 de l'Arxiu Municipal i 6 propietat de Marina Carrascal i Esquirol, 2 màquines de retratar, 1 trípode i retrats familiars també de M. Carrascal.

L'exposició va ser molt visitada i comentada per la premsa pel valor documental i l'alta qualitat de les fotografies. Malgrat això un dels handicaps era la manca de documentació i en aquest factor rau precisament l'interès d'exposar les imatges que es volen documentar en el propi medi on van ser elaborades.

5.-L'Exposició a l'Escala. Josep Esquirol. La memòria d'un poble. De l'1 al 30 de setembre de 1990

1.-Muntatge i organització

Per portar a terme l'exposició, l'alcalde, Rafel Bruguera i el regidor de cultura, Jordi Boix, encarregaven a una comissió de gent de l'Escala propera al món de la fotografia el muntatge de l'expo-

sició sota la direcció de l'Arxiu Municipal, amb la intenció també de tornar a activar el premi de fotografia *Esculapi de Bronze* que havia tingut lloc a l'Escala feia uns quants anys i del jurat del qual n'havien format part alguns membres de la comissió.

Les activitats portades a terme per la comissió es poden resumir com segueixen:

a.-Muntatge de l'exposició. Inclusió en la mateixa del material cedit per Josep Vidal així com documents personals del fotògraf cedits per un antiquari.

b.-Dedicació d'una placa de pedra al fotògraf, al mirador de «La Punta», lloc des d'on l'Esquirol retratava moltes sortides de sardinals, i des d'on es divisa tota la badia de Roses.

c.-Inauguració de l'exposició. 1 de setembre de 1990. Paraules de l'alcalde explicant el motiu de l'exposició, seguidament l'arxivera remarca la importància d'iniciar un arxiu d'imatges amb l'obra d'un fotògraf local i de poder-les documentar amb els descendents directes. Conferència a càrrec de Jaume Fàbrega: *Josep Esquirol. La memòria d'un poble*, amb una valoració estètica de les fotografies. Lliurament de diplomes i còpies de les plaques de vidre als donadors de les mateixes pel Director General de Patrimoni, Eduard Carbonell, el qual destaca la importància de recuperar el patrimoni en el propi poble i agraeix el gest dels donadors. A l'acte hi assisteixen més de 200 persones.

d.-Edició d'una carpeta amb reproduccions a partir dels contactes de les plaques de vidre realitzats per Josep M. Oliveras, amb la intenció de continuar-ne l'edició en els propers anys:

1990.1.L'Escala. 31 imatges retrospectives.

1991.2.Caps d'Estudi.

1992.3.Empúries. Ruïnes i excavacions i Sant Martí.

1993.4.Pobles de l'Empordà.

1994.5.Oficis de principi de segle.

Es va fer un tiratge de 1000 exemplars dels quals se n'han venut 800 durant el curs de l'exposició o distribuïts a les llibreries de l'Escala, Figueres i Girona.

2.-Valoració de l'exposició

«Realment excepcional aquesta experiència», és el comentari reflectit tant en el llibre d'or de l'exposició, com en la revista local i la premsa. 4.548 visites en un poble de 5.000 habitants (els caps de setmana sobretot gent de fora) ha estat realment un esdeveniment. Les visites demostren l'interès que té el passat més proper a tots nivells.

-Caràcter pedagògic. Durant el curs de l'exposició s'oferiren visites guiades (introducció a Esquirol com a persona i fotògraf, l'inici de la fotografia, i l'evolució del poble a través de l'arquitectura, la gent, els oficis..) per als alumnes de les escoles, els quals realitzaren després un dibuix i un comentari de la foto que els havia impressionat més. La contemplació de les imatges del principi de segle es pot aprofitar com una lliçó d'història, a part del que significa d'integració en el propi medi (records que expliquen els avis de com era el poble, la gent, el treball...)

Les fotografies més dibuixades i comentades pels alumnes foren les cares dels llops de mar i la vetlla de la nena morta.

-Caràcter personal i emotiu. El fet de contemplar les imatges del passat per part de la gent més gran donava peu a fer memòria d'aspectes d'història de l'Escala, a contrastar opinions, a vegades diverses, sobre les diferents fotografies (factor que afavoria la documentació), a intercanviar records i en algun cas a identificar-se en alguna de les imatges (com el cas excepcional d'un senyor de 92 anys que es va reconèixer en una de les fotografies quan en tenia 6, al costat de la seva família i que va ajudar a identificar els altres personatges).

Val a dir que en algun moment es produïa entre el públic assistent una veritable lliçó d'història oral en la qual els més joves o petits escoltaven fascinats les anècdotes viscudes pels avantpassats tot contemplant les imatges.

3.-Valor documental. Recuperació de la memòria històrica

-Elaboració de fitxes de documentació. En aquesta fitxa hi consta el número de la fotografia, un espai per posar-hi una còpia, un espai de descripció (el més ampli possible), i un espai de dades de l'informador on també hi consta si té material per a d'altres exposicions. S'han pogut realitzar 300 fitxes de diferents informadors i fotografies que es contrastaran, donant per vàlides les que tinguin més d'un informador que ho confirmi.

-Recuperació de nou material. En fer constar a la fitxa les persones que tenien material serà possible fer un inventari per a noves exposicions. I també fa adonar a la gent de la importància de conservar i valorar el seu patrimoni.

-Retrats dels descendents amb els seus avantpassats. Aspecte que ofereix dades etnogràfiques i que feia més popular l'exposició. De les fotos se'n feien dues còpies: una per a l'arxiu i l'altra per als descendents.

Consideracions finals.

Potser no s'havia donat mai d'una manera tan clara, a l'Escala, una integració d'història gràfica amb història oral, demostrant la utilitat d'exposar la història, sota la forma que sigui, en el propi medi. Ha quedat sobradament demostrat, per tant, la importància de la conservació del patrimoni documental i etnogràfic i de l'existència de persones responsables de vetllar per la seva conservació i difusió.

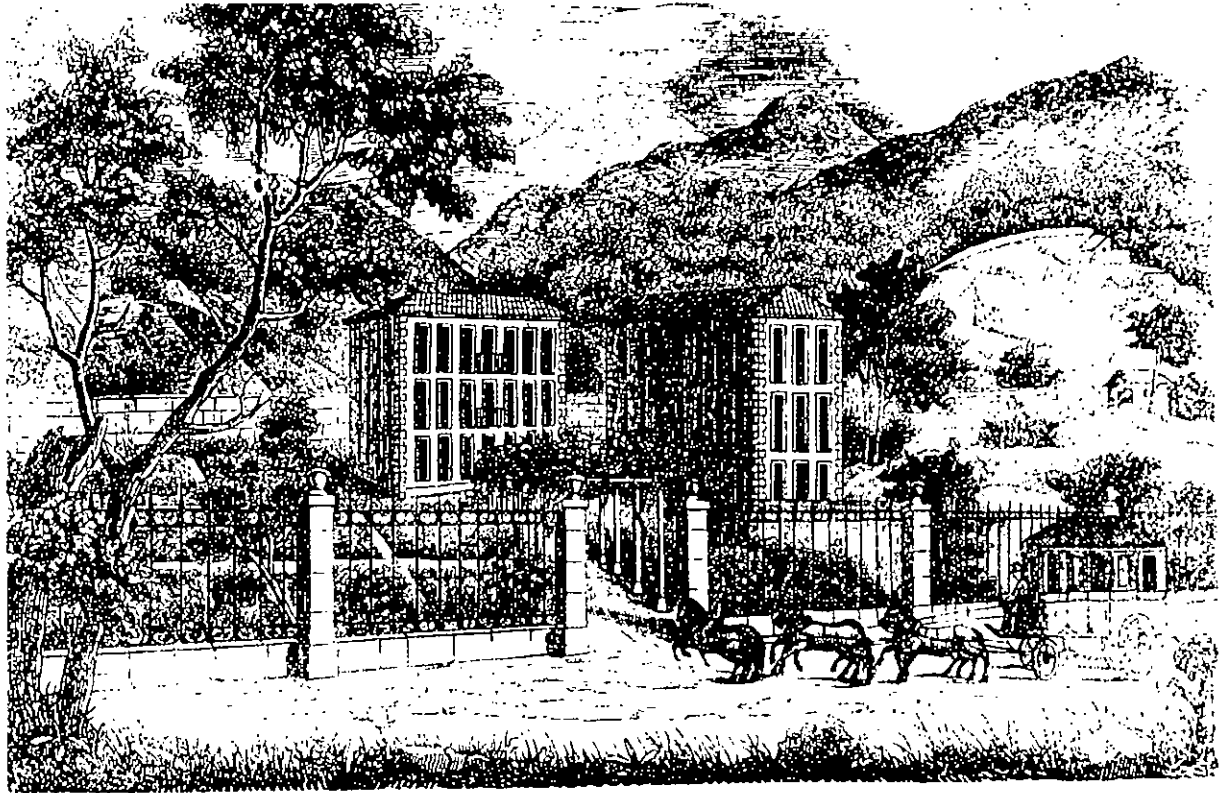
NOTA

1. *LAS FUENTES DE LA MEMORIA. Fotografía y sociedad en la España del siglo XIX.* Públlo López Mondejar. LUNWERG Editores, S.A. Barcelona, Madrid, 1988.

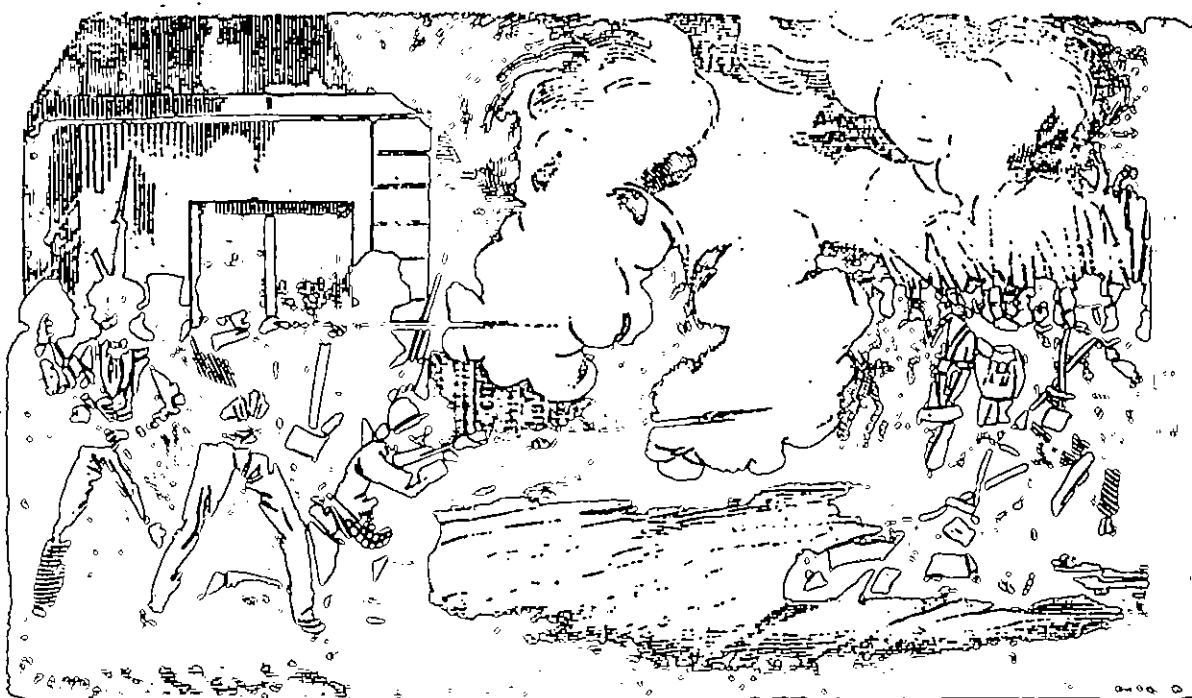
Baños de Ontaneda.

«Museo de las Familias» 1845

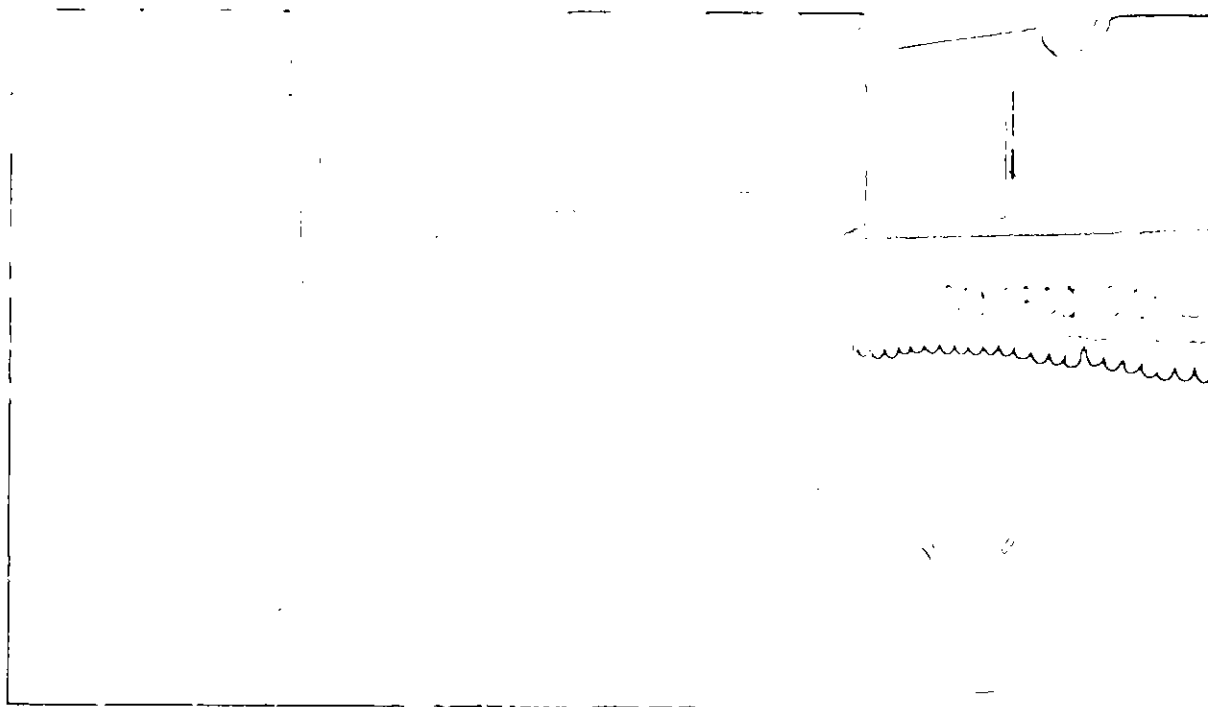
Baños de Ontaneda

«La Ilustración» 1849

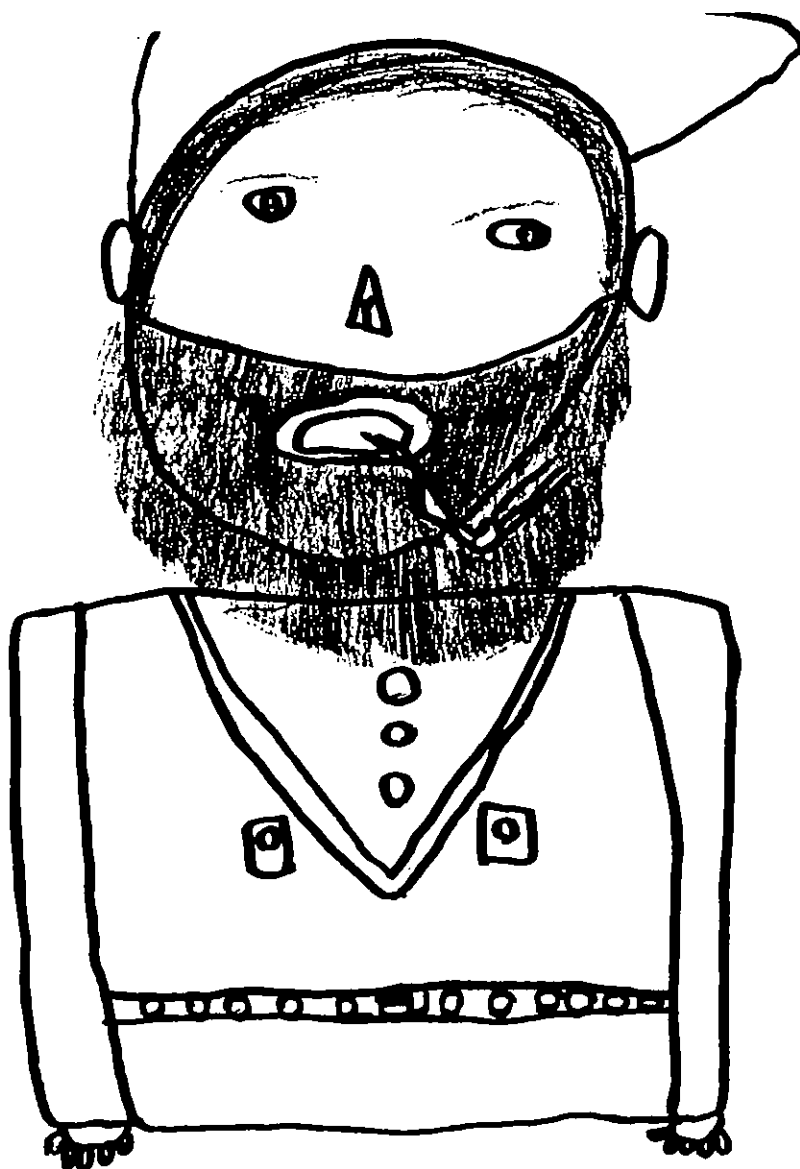

Defensa de la plaza de Santo Domingo, en la madrugada del 18 de julio, contra dos compañías de cazadores de Baza mandadas por Gándara, las cuales tuvieron que replegarse por el nutrido fuego y bizarria de diez ciudadanos.

Amadeo Courbon, Barricadas en Puerta de la Sierra. 1868

«La Ilustración» 1854

Es un vell pescador i als menys i menes, abans els explicava aventures
que li havien passat amb mal temps, A l'escorpió havia 2
menys morts, abans els menys es morien perquè no hi havia
medicines.

Robert Elgueras - 4ta c.

24-9-90

4ta E.G.B. 9 anys